

Catalunya, un poble d'acollida

*Catalogna, una terra ospitale***Trinidad Donoso-Vázquez**

profesora titular / Universitat de Barcelona

Núria Rajadell-Puiggròs

profesora titular / Universitat de Barcelona

abstract

A través d'aquesta aportació es mostra la realitat que s'està vivint en aquests moments a Catalunya_Espanya, pel que fa a les persones immigrades. En una primera part es presenten algunes xifres representatives de la realitat pel que fa a la immigració en els darrers anys, així com les activitats que s'estan portant a terme en els darrers mesos pel que fa a les persones immigrades. En una segona part, es presenta una recerca que s'està portant a terme, des de la Facultat d'Educació de la Universitat de Barcelona, pel que fa al coneixement de les entitats que estan treballant amb les persones immigrades que arriben a Barcelona – i de manera específica amb les dones immigrades – i els serveis amb els que es troben per a incorporar-se a la nostra societat.

Paraules-clau: persones immigrades, dones, necessitats bàsiques

Questo contributo illustra la realtà che stiamo vivendo in questi anni in Catalogna, Spagna, relativamente alla situazione degli immigrati. Nella prima parte sono presentati alcuni dati relativi al fenomeno migratorio degli ultimi anni, così come le attività in corso in questi ultimi mesi per quanto riguarda gli immigrati. La seconda parte presenta una ricerca svolta dalla Facoltà di Scienze dell'Educazione dell'Università di Barcellona per quanto riguarda la conoscenza delle organizzazioni che lavorano con gli immigrati che arrivano a Barcellona – in particolare con le donne immigrate – e i servizi per l'integrazione.

Parole chiave: persone immigrate, donne, bisogni fondamentali

Catalunya, un poble d'acollida

Introducció

Ens trobem avui amb una societat esberlada per les desigualtats i amb una necessitat cada vegada més urgent i prioritària d'establir una aliança entre les dues ribes de la Mediterrània, convertida en una tèrbola fosa comuna resultant del patiment de tantes persones que ja no poden ni explicar-lo. I mentre que moltes de les nostres societats veïnes passen l'estona debatent sobre el concepte, les categoritzacions, o bé com portar a terme una possible acollida a les persones migrades, a Catalunya estem avançant sobre responsabilitats, estratègies i recursos disponibles per a donar resposta a aquesta crua realitat.

Una societat a cavall dels anclatges del passat i les incerteses d'un futur caracteritzat per la globalització cultural, la connectivitat i la societat del coneixement i, per tant, el discurs i la pràctica educativa intercultural esdevenen més necessaris que mai (Essomba, 2014).

La interculturalitat és una construcció subjectiva que facilita una nova manera de viure i de contemplar l'educació, on l'important rau en aquest equilibri entre el personal i el col·lectiu, entre valorar la diferència i alhora cercar espais de trobada, entre la necessitat d'eixamplar coneixements i la passió de compartir emocions positives que ens fan més sensibles a la diferència. El fet de poder copsar aquesta diferència em permet ser capaç de comprendre molt millor l'essència de la humanitat (Portera, 2014).

Tot i que un munt de trabes de diferent gradació impedeixen o ralentinzen aquest intercanvi més humà, tenim la necessitat d'avançar, encara que siguin petits microcanvis.

2. Visió general de la immigració a Catalunya

Catalunya és una comunitat autònoma de l'Estat Espanyol on hi viuen uns 8.000.000 d'habitants, concentrant-se gairebé la meitat a la ciutat de Bar-

celona i la seva àrea metropolitana. Gràcies a la seva ubicació geogràfica i al tarannà dels seus habitants ha estat, al llarg de la seva història, un país de grans moviments migratoris, d'acollida i també d'emigració d'empresedors.

En els darrers cent anys Catalunya ha tingut tres grans onades migratòries, sent les dues primeres fruit de l'acollida de persones arribades d'altres comunitats d'Espanya, i la darrera – entre el 2006 i el 2014 – molt més complexa, globalitzada i accelerada.

Del flux migratori a Catalunya entre 1996 i 2014, la bonança econòmica entre 2004 i 2008 atrau una immigració cercadora d'una millora socioeconòmica personal i familiar, destacant les dones provinents de països europeus de l'Est o de Llatinoamèrica que s'incorporen al sector de serveis o atenció domiciliària, i els homes del Marroc o del centre-sud d'Àfrica que s'impliquen en la construcció o el sector agrari (Wiest, 2016; Corrado & al., 2017).

Els països llatinoamericans han ocupat un elevat percentatge, distingint dos grups: un primer format pels darrers immigrants arribats abans de la crisi (Hondures, Bolívia, Brasil...) i un altre de països amb emigrats catalans que van haver de fugir per la dictadura de Franco (1939) i que ara es troben amb problemes socioeconòmics o polítics (Mèxic i Veneçuela). Pel que fa als països europeus ressalten Romania i Hongria, seguida d'Ucraïna i Rússia.

L'Informe sobre la integració de les persones immigrades (Generalitat de Catalunya, 2015) mostra la relitat, des de la diagnosi i el detall de xifres concretes fins a oferir propostes de futur, i en ressaltem alguns aspectes:

- En el fet migratori destaquen Amèrica del Sud seguida pels països europeus hereus del comunisme i, a continuació les persones migrades del nord del continent africà. Existeix una gran heterogeneïtat generada per aspectes tan diversos com les diferents estratègies migratòries o bé la facilitat legislativa de cada país d'origen;
- Atenent el gènere copsem des de grans diferències (p.ex. notable masculinització del Pakistan (74,9%) o feminització de Bolívia (59,6%)) fins a cert equilibri (p.ex. població xinesa);
- Pel que fa als naixements destaquen els descendents de famílies vingudes del Marroc (el 78,6% dels infants menors de 15 anys ja han nascut a Catalunya) o els de la Xina (un 76,6%);
- Pel que fa a la facilitat legislativa l'encapçala l'Equador (el 55% ja disposa avui de la nacionalitat espanyola) i Bolívia; també França, amb una situació diferent perquè es tracta de persones migrades de pares o avis catalans que van emigrar per la Guerra Civil espanyola, i ara, els

descendents desitgen retornar als seus orígens, acostumant a ser persones d'una edat avançada.

Per tot això, considerem que ara, a inicis del 2017, quan compartim territori persones de 180 estats diferents, parlem 300 llengües i gaudim d'una certa estabilitat migratòria i un correcte nivell de convivència, ens trobem en un moment idoni per a aprofundir en unes polítiques socials que apostin per fer realitat una igualtat d'oportunitats sense discriminacions, per assumir els deures com a país democràtic, per reconèixer i respectar que som una societat diversa.

2. Els refugiats

La mal anomenada “crisi dels refugiats” és una fugida masiva involuntària i molt dolorosa per a milions de persones a causa de la guerra (Síria, Iran...), de la misèria (Eritrea...) o de la inestabilitat política o social (Somàlia, Afganistan...) i amb l'esperança d'una vida més digna. Mentrestant, els nostres polítics miren cap a l'altra banda o bé s'inventen culpables als països d'accés, o bé enfortint pors i alimentant prejudicis. Amb l'excusa barata de la seguretat col·lectiva, ens estem acostumant a perdre els drets i les llibertats que tants segles havia costat assolir.

Per començar, la mateixa denominació ja és incorrecta, doncs no es pot anomenar *refugiats* quan senzillament no se li ofereix cap mena de refugi!

L'any passat, el 2016, van morir més de 5000 persones a la Mediterrània, i portem justos dos mesos i ha augmentat la xifra en gairebé 300 més de les 11.346 que han arribat a les costes gregues i italianes. De les 160.000 persones migrades que la Unió Europea es va comprometre a acollir el 2015, només s'han reubicat unes 12.000. De les 17.337 que havia pactat Espanya – que era el tercer país europeu en acollir, després d'Alemanya i França – hi ha 1100 persones (el 6.5%), i de les 4.500 a Catalunya només han arribat 501.

Els refugiats quan arriben disposen d'un any per a trobar treball i, mentrestant, reben un ajut del programa Europeu. A Espanya l'acollida es realitza en dues fases: en un primer moment s'incorporen en un centre d'acollida per un període de 6-9 mesos, on disposen d'allotjament, alimentació, assistència jurídica i psicològica, classes de llengua castellana, tarja sanitària i escolarització per als menors d'edat. A continuació l'Estat ofereix un ajut econòmic per a un any lloguer d'un habitatge (376 € per persona o bé 717 € per família), ampliable mig any més si tenen al seu càrrec infants menors o persones malaltes. Alguns ajuntaments han engegat programes per ampliar un any més aquest ajut.

Curiosament la meitat dels Fons Europeus del 2015 destinats al *Plans d'Acolliment de Refugiats* es van gastar en pagar expulsions del país o a finançar Centres d'Internament d'Estrangers (CIEs, que són uns equipaments de caràcter públic sorgits arrel dels acords de Schengen i les polítiques migratòries europees, en el que l'Estat retén als estrangers il·legals, com a màxim dos mesos, fins a la seva expulsió del territori. No es tracta d'un centre penitenciari, però ni és clara la seva regulació legal ni té unes condicions de vida massa saludables. A Barcelona hi ha un dels deu CIEs d'Espanya, tots ells depenents del Ministeri de l'Interior, inaugurat el 2006 i amb una capacitat per a 226 persones.

3. Resposta social de Catalunya

De les diverses activitats realitzades a Catalunya, volem destacar la proposta sorgida de dos voluntaris que van anar el 2016 a Idomeni i que van coincidir amb un grup de cantants i periodistes catalans, decidint emprendre aquesta campanya des de la societat civil. Contemplant la manca de recursos materials i frapats per la vergonya i la injustícia social, van proposar la campanya solidària, "*Casa nostra, casa vostra*", amb la finalitat de mobilitzar i incorporar diverses entitats socials, ONG persones conegudes i altres de més anònimes, i donar un pas endavant.

Constatem les darreres actuacions realitzades a Barcelona el 2017, amb un gran ressò mediàtic:

- 10 febrer. Concert al "Palau Sant Jordi" en pla reivindicatiu, festiu i col·lectiu, amb més 15.000 persones anònimes i desenes de músics, artistes i actors, amb la finalitat de fer sentir el clam unitari a favor de l'acollida de refugiats
- 18 febrer. Manifestació popular del centre fins al mar, la nostra Mediterrània, on tantes persones hi estan deixant la vida. Es convida als assistents a vestir-se de color blau per simular una enorme ona blava amb un triple lema: *Prou excuses, Acollim ara; No més morts, Obrim fronteres; i, Prou hipocresia, NO a la Llei d'Estrangeria.*

4. Recerca amb dones migrades a la ciutat de Barcelona

Revisada la situació actual de Catalunya, volem compartir part d'una recerca que des de la Universitat de Barcelona estem treballant a la nostra ciutat a per a oferir estratègies educatives per a les dones migrades.

Objectius:

- Conèixer, des del punt de vista de les associacions, quines són les necessitats de les dones migrades
- Analitzar com atenen les associacions de Barcelona aquestes necessitats de les dones migrades.

Desenvolupament:

Recerca qualitativa. Estratègia metodològica: *Bola de Neu*, per a la que se seleccionen les associacions més significatives a partir de les informacions de les tècniques de districte dels *Punts d'Informació*. Població: 18 associacions. Instrument: entrevista en profunditat, amb una triple dimensió:

- Finalitat i funcions de l'associació: objectius, història, col·lectiu que s'atén, representació del mateix...
- Relació i coordinació amb serveis de l'ajuntament: tipologies de serveis i de relació de l'associació amb ells, avantatges i inconvenients...
- Coneixement de les necessitats de les dones que pertanyen a l'associació: tipologies, recollida d'informació, propostes d'atendre-les...

Metodologia d'anàlisi:

La informació recollida a partir d'entrevistes semiestructurades ha estat objecte d'una anàlisi de contingut perfilada per una associació (Krippendorff, 1990) i mitjançant taules de contingència i creació de mapes conceptuals s'ha mostrat més comprensible. A través del programa informàtic *Atlas-ti* s'ha analitzat i codificat la informació de forma qualitativa, en tres fases:

- Definició de les diferents categories segons funcions i col·lectius atesos (inductiva)
- Localització en les transcripcions de les entrevistes dels indicadors identificats tot establint les funcions de les associacions (deductiva)
- Anàlisi de les relacions entre les associacions i altres serveis, a més de les estratègies utilitzades per a detectar les necessitats (descriptiva).

Com a unitat de registre es prendrà cadascuna de les dimensions de les entrevistes, i com a unitat de contingut les paraules més significatives; seguidament s'extrauran les seves diferents formes semàntiques.

Resultats:

Es distribueixen en tres dimensions, i es presenten combinant les dades quantitatives amb paràgrafs il·lustradors de les pròpies entrevistades.

Dimensió 1. Finalitat i funcions de les Associacions participants

Les entrevistades parlen lliurement de la història, barrejada amb la seva

història personal, del procés i desenvolupament de l'associació. Les dades recollides ens aporten un mapa de les finalitats i funcions que el teixit social es planteja des de la seva vivència personal.

- Acollida i tractament de la diversitat: es tracta de les actuacions que les associacions despleguen per donar resposta a la creixent diversitat del context de Barcelona, per al reconeixement de la persona immigrada i l'ajut per a la seva integració gradual.
- Igualtat d'oportunitats home-dona: es pretén assolir la igualtat i afavorir l'equilibri entre dones i homes, eliminant estereotips, discriminacions, actituds i obstacles, sota el paraigües de la Llei Orgànica 3/2007, de 22 de març, per a la igualtat efectiva d'homes i dones.
- Millorar el nivell de participació: busca fomentar "que cada persona pugui ocupar el seu lloc en la societat i contribuir al seu desenvolupament" (O'Shea, 2003:29); i incidir en què la participació "*és un dret de ciutadania, una acció col·lectiva i social que genera un compromís i una responsabilitat compartida que permet intervenir en les decisions crear oportunitats per al desenvolupament de capacitats i afavoreix o expressa un sentiment d'identitat a una comunitat, sempre i quan es practiqui en clau d'equitat*" (Folgueiras, 2014).
- Empoderament de les dones: a fi d'incrementar la seva capacitat, individual o col·lectiva, per a enfortir l'autonomia, autosatisfacció i autosuficiència.
- Oci i Lleure: per a la promoció de la persona des de l'educació tot contribuint a la seva plena realització, des del benestar fins a la seva qualitat de vida.
- Atendre les necessitats bàsiques de ciutadania: focalitzant el manteniment de les capacitats i autonomia personals, en un marc de respecte per la dignitat de les persones.

Categories

Indicadors

Acollida i tractament de la diversitat

Acompanyar
 Conèixer el país de destí i cultura
 Diferències culturals
 Guiar, protegir
 Respectar el dret dels treballadors
 Assessorar
 Impulsar
 Informar (jurídicament, a nivell laboral)

<i>Igualtat d'oportunitats home-dona</i>	Estratègies d'igualtat Eliminar estereotips, discriminacions, actituds...
<i>Millorar el nivell de participació</i>	Compromisos socials Responsabilitat social Foment de la participació Dret de ciutadania Oportunitats per a la participació Reducció d'obstacles
<i>Empoderament de les dones</i>	Tenir en compte els seus interessos Millora de la situació personal Autonomia Xarxa de relacions socials Xarxa de recolzaments socials
<i>Oci i Lleure</i>	Educació en el lleure Preparar viatges Cultura Recursos Formació lúdica
<i>Atendre necessitats bàsiques de la població</i>	Formació (contextual, laboral, en general) Salut Habitatge Fills/es Sensibilització social cap a un col·lectiu desfavorit Ajuda a la inserció, acompanyament Qualitat de vida Aprentatge de la llengua Assessorament acadèmic i laboral

Taula 1. Finalitats i funcions de les associacions

Els resultats mostren una distribució on destaquen: atenció a les necessitats bàsiques de ciutadania (29%), empoderament de les dones (27%) i, acollida i tractament de la diversitat (18%), seguides per l'oci i lleure (14%), la millora del nivell de participació (8%) i l'assolir una igualtat d'oportunitats home-dona (4%).

I de la categoria corresponent a *Atendre necessitats bàsiques de ciutadania* (29%) destaquen la formació (37%), assessorament acadèmic i laboral (17%), apenentatge de la llengua (12%), i salut-habitatge-qualitat de vida (amb un 8% cadascuna).

Dimensió 2. Col·lectius atesos per les associacions

Es reflecteixen els col·lectius concrets atesos per aquestes associacions a partir de la narrativa lliure de les persones entrevistades, corroborant un 61% de persones immigrants i el 39% restant autòcton.

Els resultats mostren que un 50% atenen exclusivament a dones, un 39% a població en general (homes, dones, infants i adolescents), i la resta (11%) se centra en la joventut.

Pel que respecta a les dones s'atenen col·lectius de tipologia molt variada: en situació d'exclusió social, sovint derivades de Serveis Socials; en situació de vulnerabilitat (carències econòmiques, baixa formació...); mares (en general); dones migrades (llatinoamericanes, pakistaneses, marroquines, xineses, gitanes...); treballadores sexuals; amb nivells elevats d'estudis que volen inserir-se laboralment; de tercera edat (vídues, jubilades...); de classe mitjana-alta amb bona formació...

Dimensió 3. Les necessitats de les dones a partir de la percepció de les associacions

El percentatge de la categoria s'obté a partir de la totalitat de les entrevistes comptabilitzant el nombre de vegades que apareix un indicador. Seguidament s'enregistra el nombre de vegades que apareixen aquests indicadors que caracteritzen aquesta categoria, i es passa a definir cada categoria tot recopilant les necessitats detectades per les associacions:

- Recolzament en el procés migratori: inclou totes aquelles estratègies d'inserció ciutadana que afavoreixen la integració de les persones immigrades.
- Formació en llengua i habilitats comunicatives: com a instrument de comunicació i de participació social afavoridor de les relacions socials.
- Creació de xarxes socials: amb l'objectiu d'afavorir la convivència, la integració i el canvi actitudinal a partir de la creació d'un espai de trobada i intercanvi entre persones immigrades i autòctones.
- Creixement personal: per prendre consciència de les pròpies potencialitats i limitacions, compartir temes o dificultats que generin conflicte, i millorar la qualitat de vida i el propi benestar.
- Resolució col·lectiva de les necessitats bàsiques primàries: des de diferents vessants on en destaquen els recursos econòmics, habitatge, alimentació, escola...

- Relació mares i fills/es: destacant sobretot la dificultat de conciliar el treball remunerat amb el de cura, o bé els canvis en les relacions entre mares i fills/es influenciats per aquesta nova cultura.
- Violència de gènere: necessitat social de combatre totes aquelles formes de maltractament psicològic, abús personal, explotació sexual i agressió física a les quals es troben sotmeses les dones, en aquest cas.
- Necessitats específiques juvenils: prioritzant la seva transició escola-treball i l'emancipació social i l'autonomia personal.
- Formació i Inserció sociolaboral: sovint caracteritzada per la necessitat de formació bàsica o bé en recursos i habilitats per trobar feina, fins a aspectes jurídics i legals.
- Trencar estereotips socials generitzats: eliminar aquells actituds i creences socials i de gènere dominants que emergeixen de l'existència de determinades relacions de poder i desigualtats socials i que les manté.

Categories

Indicadors

*Recolzament
al procés migratori*

Reconeixement d'un procés migratori
Donar suport afectiu i moral
Treballar el dol migratori
Conèixer l'entorn on viuen
Aprendre històries culturals i connectar-se amb la nova societat
Aprendre noves formes de funcionament, noves conductes sense renunciar a la identitat
Procés de reagrupament familiar

*Formació i inserció
sociolaboral*

Donar formació a la població en general i als immigrants
Defensa dels drets
Recerca de feina
Contacte amb serveis i teixit social per a la recerca de feina
Formació en recursos i habilitats per a la recerca de feina
Contacte amb empreses
Procés d'acompanyament
Itineraris personalitzats d'inserció
Millora de condicions de feina
Permisos, llei d'estrangeria, assessorament jurídic...

<i>Formació en llengua i habilitats comunicatives</i>	Dificultats en temes de comunicació Necessitat de formació en llengua per a poder integrar-se Necessitat de formació en llengua per a poder relacionar-se
<i>Creació de xarxes socials</i>	Combatre solitud de les dones i aïllament Necessitat de crear espais de relació i comunicació Trobades entre la població autòctona i immigrant Espais de participació
<i>Creixement personal</i>	Autoestima Pors Espais de relació, de creixement Afectivitat i sexualitat
<i>Resolució col·lectiva de les necessitats bàsiques primàries</i>	Recursos econòmics Habitatge Alimentació Escoles bressol Mobbing Demanda d'ajudes econòmiques d'urgència
<i>Relació entre mares i fills/es</i>	Conciliació de la vida laboral i familiar Càrregues familiars Falta de temps Relació mare-filla en una cultura diferent Restabliment de vincles
<i>Violència de gènere</i>	Casos de dones que han patit i pateixen violència de gènere
<i>Necessitats específiques juvenils</i>	Joves i independència Relacions de parella
<i>Trencar estereotips socials generitzats</i>	Estigmatització social Atendre qüestions de gènere

Taula 2. Coneixement de les necessitats de les dones

L'anàlisi de dades qualitatives ens mostra que les associacions de dones entrevistades consideren la formació i inserció sociolaboral (17%) com a primera necessitat; després hi ha el creixement personal (16%), la formació en llengua i habilitats comunicatives (12%) i la creació de xarxes socials (12%).

Dimensió 4. Estratègies de les associacions per detectar les necessitats de les dones

Considerem interessant, tot i no formar part de les finalitats inicials, oferir unes pinzellades d'estratègies que les associacions fan servir per recopilar les necessitats de les dones:

- No disposen d'un protocol per a conèixer i recollir aquestes necessitats, i s'excuden en la manca de temps;
- Tot i haver de complementar diversos Informes (per a diferents comissions, departaments de l'Administració...), no els tenen gens estructurats;
- Algunes passen un qüestionari de satisfacció en finalitzar la formació, o bé realitzen senzilles activitats de valoració;
- Només algunes realitzen entrevistes en profunditat, o bé un diagnòstic de necessitats.

Conclusions:

L'anàlisi de les necessitats recopilades de les associacions entrevistades ens permetrà establir una millora qualitativa en les actuacions que es porten a terme. Hem constatat que les associacions no disposen de gaires mecanismes propis per a la recollida de les necessitats de les dones a les quals atenen, disminuint així la possibilitat de respondre efectivament i a les necessitats actuals i reals de les dones del propi entorn. Això és particularment alarmant donat que les necessitats expressades en primera instància no sempre corresponen a les que tenen.

5. Unes darreres paraules

Volem aportar una informació sobre la realitat de la població migrada a Catalunya: per una banda, repassant la realitat pel que fa a les dades concretes proporcionades pels nostres organismes Oficials i, alhora, donar a conèixer els moviments que des de la societat civil s'estan portant a terme. Per l'altra, oferint informació d'associacions que treballen bàsicament per atendre a la població migrada, i específicament el col·lectiu de dones que arriben a la ciutat de Barcelona i que, ni de bon tros, hi són to-

tes ni totes les dones migrades aprofiten els serveis i informacions que se'ls ofereixen.

Des dels serveis públics s'ofereixen recursos i estratègies per a informar i assessorar, tot i que no sempre els tècnics disposen d'una formació actualitzada. Nombroses ONG treballen amb la població migrada, des de veïants molt diversos; algunes de caire internacional (UNESCO, UNICEF, ACNUR...), altres amb el suport d'entitats religioses (Caritas, parròquies de barri...) i moltes des del voluntariat.

La migració en el nostre país ha agafat en les dues darreres dècades unes dimensions tan desmesurades, i en continu augment dia rera dia, per les que no ens havíem preparat ni ningú ens havia traspasat cap fórmula per a avançar pel millor camí.

Referències

- Casa Nostra, Casa Vostra (Disponible a <http://www.casanostracasavostra.cat> [consultat 2 Febrer 2017])
- Corrado A., De Castro C., Perrotta D. (Eds.) (2017). *Migration and agriculture: mobility and change in the Mediterranean area*. New York: Routledge.
- Essomba M. A. (2014). *La diversidad cultural y la interculturalidad en tiempos de globalización*. I Seminario Estatal de Interculturalidad, Comunidad y Escuela, Facultad de Ciencias de la Educación de la Universidad de Málaga. Disponible En <https://sicoemalaga.wordpress.com/programa-sicoe-2014/>
- Folgueiras P. (2014). *Ciudadanas del mundo. La participación activa de mujeres en sociedades multiculturales*. Madrid: Síntesis.
- Generalitat de Catalunya. La immigració, ara i aquí. Catalunya 2008 (Disponible a <http://www.idescat.cat/cat/idescat/publicacions/catalog/pdfdocs/immigracio08.pdf> [consultat 4 Febrer 2017])
- Informe sobre la integració de les persones immigrades a Catalunya 2015 (Disponible a http://treballiaferssocials.gencat.cat/web/.content/03ambits_tematic/05immigracio_refugi/dades_immigracio/informe_integracio/2015/Informe-integracio-immigracio-2015.pdf) [consultat 23 Gener 2017]
- Krippendorff K. (1990). *Metodología de análisis de contenido. Teoría y práctica*. Barcelona: Paidós
- Llei 5/2008, del 24 d'abril, del dret de les dones a eradicar la violència masclista (DOGC núm. 5123 - 02/05/2008)
- O'Shea K. (2003). *Glosario de términos de la Educación para la Ciudadanía Democrática*. Estrasburgo, 22 de octubre de 2003. DGIV/EDU/CIT
- Ley Orgánica 3/2007, de 22 de marzo, para la igualdad efectiva de mujeres y hombres. *Boletín Oficial del Estado*, número 131 de 02/06/2011. Internet. 13-

- 06-12. http://www.boe.es/aeboe/consultas/bases_datos/doc.php?id=BOE-A-2007-6115
- Portera A. (2014). Intercultural counselling and education in the global world. *Intercultural Education*, 25 (2), 75-76.
- Wiest K. (Ed.) (2016). *Women and migration in rural Europe*. New York: Palgrave Macmillan.